

О ВИШЕЗНАЧНИМ ТЕРМИНИМА У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Владан ЈОВАНОВИЋ
(Београд, Србија)

1. У српским лингвистичким студијама и приручницима у којима се описује функција и статус термина са аспекта целине лексичког система о терминима се углавном говори као о једнозначним речима, којима се означава конкретан појам својствен одређеној науци или струци. Ова особина термина нарочито се истиче онда када је реч о јединицама страног порекла. У том случају термин се по правилу дефинише као једнозначан, са ограниченом способношћу развијања вишезначности (Гортан-Премк 1997, 119). Такво одређење термина пред собом има представу "идеалног термина", каквих је, иначе, у језику веома мало – нпр. ускостручни називи својствени само једној науци: *гинекологија* "грана медицине која се бави проучавањем болести женског организма, посебно болести женских полних органа", *улози* "обољење зглобова arthritis uigica", *тумор* "новостворени израштај ткива на човечјем или животињском организму; гнојно место у поткожном ткиву, чир", у физици *неутрон*, *протон* и др. Прецизније одређење термина изнето је у *Граматичком и лингвистичком појмовнику* М. Радовић-Тешић (Радовић-Тешић 2011, 13), где се каже да је термин по правилу једнозначан унутар струке јер се у њој не могу различити појмови именовати истим номинационим јединицама, док термин као лексема/реч у лексичком систему може имати и друга значења изван једне стручне области или уопште изван терминологије. Тако, на пример, термин *морфологија*, за који знамо да је полисемичан на нивоу општелексичког система, у лингвистици је моносемичан, ограничен на конкретно значење са додатним семантичким нијансама: "лингвистичка дисциплина која се бави обличком структуром речи; обличка структура, систем мењања, формирања речи у неком језику". Управо због те особине термина да буде једнозначан на нивоу конкретног термилошког поља није било препреке да се и саме речи *термин* и *терминологија*, као вишезначне, употребљавају у датом контексту у одговарајућем значењу (Јовановић 2016а, 45).

Ако погледамо термилошки корпус у целини, укључујући називе и номенклатуру разних дисциплина, струка и сл., лако ћемо се уверити да је једнозначних термина веома мало. Због тога је важно у научној интерпретацији терминологије експлицирати становиште са којег се овај проблем посматра, тј. раздвојити појам номенклатуре конкретне науке, струке од појма опште терминологије као специјалног лексичког подсистема. Прво гледиште одвија се кроз визуру одређене специјалне области, при чему су термини као лексичке јединице готово „изједначени“ са специјалним појмом који означавају. Друго пак гледиште лингвистичког је карактера и односи се на термилошки корпус у целини, па се термини не посматрају унутар једне специјалне области, већ у целини, као мање-више кохерентан лексички комплекс.

Задатак овог рада је размотрити полисемију и начине настанка нових термина, тј. термилошких значења постојећих речи домаћег (српског) језика. Реч је дакле о процесу богаћења термилошког корпуса на рачун постојећих термилошких лексичких јединица. Само богаћење, међутим, неизоставно подразумева фазу семантичке адаптације у полисемантичкој структури речи-термина, као и евентуално нормативно прихватање конкретног термилошког значења.

2. Полисемија термина није необична већ сасвим регуларна појава ако се термину приступа из угла целине лексичког система једног језика. Тако је у српском и тако је у свим другим стандардним језицима. Најчешћи начини остваривања вишезначности у терминологији су следећи:

1) **лексичко-семантичка творба** подстакнута унутрашњом формом појмовног садржаја речи, нпр. *глава* у основном значењу "горњи део човечијег, односно предњи део животињског тела у коме се налази мозак и главна чула" и у термилошким значењима на основу заједничких сема 'горњи, предњи, заобљен, најважнији': вој. "део веће војне јединице истурен у правцу кретања, чело војске", муз. "горњи део гудачких и неких жичаних инструмената у којем су чивије за затезање жица", мех. "део неких сложених предмета у који се углављују, односно за који се причвршћују поједини други њихови делови; место састава делова сложених предмета" итд.;

2) **семантичко позајмљивање**, које се најчешће одвија у два вида:

а) калкирањем, при чему настају – 1° лексички калкови, којима се у језик уводи или нова језичка јединица (*натчовек, надвојвода*) или се садржај појма преузет из страног језика именује постојећом лексемом са еквивалентним основним значењем као у језику даваоцу (*миш* "део рачунарског система који уз тастатуру служи да се њиме управља") и 2° синтагматски или структурни калкови, којима се у језик уноси нов израз или конструкција¹², на пример у војној терминологији *мртва стража* (уп. фр. *sentinelle perdue*);

¹² Поделу на лексичке и структурне калкове преузели смо из В.Н. Прохорове (Прохорова 1996, 30).

б) преузимањем значења из полисемантичке структуре речи страних језика у структуру интернационалних речи домаћег језика (нпр. *морфологија* у биологији, лингвистици и другим наукама, *корпус* у војној терминологији, лингвистици и архивистици).

Сходно теми и постављеном циљу, анализираћемо овај последњи начин настајања термина (терминолошких значења), означен под 2) б), који се одвија у 'нематеријалном' лексичком слоју, тј. у семантичкој структури речи¹³.

3. Данас у српском књижевном језику није мали број термина који се у виду једног језичког знака користе за именовање појмова из различитих – ближих или даљих – области наука и струка. Будући да су резултати научних достигнућа и језик науке све доступнији у савременом свету, то је прожимање номинационих јединица све изразитије у различитим научним гранама, језичким дискурсима, функционалним стилевима и сл. Тако, на пример, термин који је раније примарно био резервисан за медицинске науке, почео се употребљавати и у другом значењу у служби неке друге науке или струке. Упоредјујући значења појединих речи-термина забележених у описним речницима српског језика (РМС; РСАНУ; РСЈ) са значењима тих термина у терминолошкој и уопште српској језичкој пракси, приметили смо да су поједини термини прилично проширили своју полисемантичку структуру. О динамици овог процеса говори податак да савремени речници често не стижу да забележе све промене у полисемантичкој структури термина које пракса потврђује, или се пак њихово потврђивање у нормативном речнику одлаже док говорна пракса у већој мери не потврди њихову валидност. У том смислу издвојићемо неке, са становишта савремене књижевнојезичке ситуације, занимљиве термине.

Термин *скрининг* (енгл. screening), иако одавно део домаћег медицинског терминолошког система у значењу "мед. превентивни лекарски преглед већег броја људи како би се нека болест, об. тешко излечива, открила у што ранијем стадијуму" (Мићић 2007, 781), није забележен у најважнијим описним речницима српског језика – РМС и РСЈ. У Речнику страних речи, поред медицинског терминолошког значења, забележено је значење "претходно приказивање филма за мањи број људи, об. дистрибутере, власнике биоскопа и новинаре"¹⁴. Оба ова значења повезана су заједничком семом 'превентивност', 'претходност' и сл.

*Када је реч о употреби и адаптираности овог термина у словенским језицима, приметили смо да је он широко распрострањен – нпр. у словачком језику *skríning*, а од овога изведен придев *skríningový* (KSSJ 2003), затим у украјинском *скрининг* – "стратегія в організації охорони*

¹³ О калкирању у терминологији из угла лексикологије и творбе речиписали смо у двама радовима (в. Јовановић 2011; Јовановић 2014).

¹⁴ Слично значење бележе речници страних језика из којих смо традиционално позајмљивали стручну терминологију – "the showing of a film or television programme: a *screening of Spielberg's new movie*" (Dict. 2003).

здоров'я, яка скерована на виявлення захворювань у клінічно безсимптомних осіб в популяції", у руском скрининг "массовое обследование населения для выявления лиц с какой-н. определенной болезнью" итд.

Поред медицинског термилошког значења ове лексеме, која је, како видимо, позната већини словенских језика, у српској језичкој пракси последњих година ова реч се одомаћила у правно-политичком дискурсу, преузевши уз нов појам и ново значење раније усвојеног језичког знака.

Будући да употреба термина *скрининг* у правно-политичком значењу није забележена у српским описним речницима, регуларност термина *скрининг* у овом значењу још увек није нормативно потврђена. Назив *скрининг* у српском језику примарно је медицински термин, и као такав већ је заузео своје место у медицинском термилошком систему. Због тога ширење његове семантичке структуре изван овог значења није оправдано. За случајеве попут овог боље је пронаћи неко друго, макар и описно термилошко решење него пуко преузимати стране језичке обрасце тамо где за тим нема потребе (Поповић 1997, 13).

Термин *акција* (лат. *actio*) припада општеупотребном лексичком слоју српског језика, у којем се најчешће употребљава у значењу какве организоване делатности, радње и сл. Отуда и бројне синтагме као *човек од акције, радна акција, бити у акцији, бацити се у акцију* итд. Остала значења која бележе речници српског језика професионално су обележена и припадају различитим термилошким сферама: "вој. војна операција, војни подухват, борба, офанзива, напад: извести акцију", "банк. документ о поседовању дела капитала акционарског друштва, деоница", "пол. организована друштвена или политичка делатност, кампања". Што се пак значења речи *акција* тиче, видимо да она нису у истој мери и у свим случајевима повезана заједничким семским саставом. То је због тога што многозначност ове речи није постигнута унутрашњим лексичко-семантичким развојем, већ позајмљивањем значења из страних лексичких и термилошких система од речи истога, најчешће интернационалног, порекла.

Термин *асоцијација* (лат. *association*) такође је добро адаптирана интернационална реч, која се у српском језику употребљава како у неутралном, општеупотребном значењу тако и у специјалним термилошким значењима. На основу српских описних речника издвојили смо следећа значења: 1. а. "удруживање, везивање, спајање". б. "облик слободног удруживања појединаца или група око заједничких циљева и интереса, удружење савез". 2. псих. "везивање у свести једних појава за друге које су већ доживљене". 3. мат. "својство сабирања и множења по којем је резултат исти без обзира на начин груписања сабирака, односно чинилаца". 4. зоол. "удруживање животиња у веће заједнице (јата, крда, чопоре)". 5. физ. и хем. "повезивање двају или више молекула" (уп. РСАНУ; РМС).

Иако наведена значења повезују семе 'удруживање', 'повезаност' и сл., поменути термилошка значења лексеме *асоцијација* сигурно нису настала

унутрашњим семантичким развојем у српском језику, већ су као таква позајмљена из страних термилолошких система.

Слично претходним терминима, термин *операција* (лат. *operatio*) у речницима српског језика забележен је у више специјалних значења из различитих термилолошких поља: 1. мед. "процес механичког захвата (сечење ради одстрањивања органа, уградње и сл.) над болесним ткивом ради спречавања ширења болести". 2. вој. "сложена и плански изведена акција коју обављају веће војне формације, ратни план". 3. мат. "рачунска радња, рачунање". 4. информ. "акција коју компјутер обавља при извођењу програма". 5. финанс. "извођење неке финансијске, кредитне, трговинске радње и сл". Као и у претходним случајевима, термилолошка значења преузета су из страних термилолошких система заједно са увозом појма који се лексемом *операција* означава.

4. Преузимањем значења из страних језика обогаћују се и домаће речи које су калкирањем према лексичкој структури и семантичком садржају стране, интернационалне речи семантички обогатиле реч са домаћом унутрашњом формом. Ово се очигује у домаћој речи *јединица* када се она упореди са еквивалентним лексемама и њиховим значењима у латинском *unitas*, француском *unité*, немачком *einheit*, руском *единица* итд.¹⁵, затим термилолошка значења лексема *миш*, *прозор*, *алати* из информатичке области настала су према семантичкој структури еквивалентних енглеских речи *mouse*, *window*, *tools* (Јовановић 2016а).

5. На основу издвојених примера употребе вишезначних термина у српском језику закључујемо да су интернационализми који су се одраније одомаћили у српском лексичком систему веома погодни за реализацију нових значења позајмљених из еквивалентних лексичких јединица страних језика. Продирање страних семантичких реализација у полисемантичку структуру речи-термина може бити праћено нарушавањем лексичке норме, а то нарушавање најчешће се чини у двама случајевима. Први случај наступа онда када се један термин, укореењен и адаптиран у одређеном терминосистему, почне употребљавати у сасвим другом значењу у другој области знања (нпр. употреба примарно медицинских термина *скрининг*, *канцер* у правни и политички дискурс, или војних термина *калибар*, *маневар* у новинарском, правно-политичком и уопште разговорном стилу). Други случај настаје онда када се реч са новим семантичким садржајем почне употребљавати за именовање појма за који у домаћем језику већ постоји одговарајућа реч, на пример неоправдана употреба речи *акција* у значењу "снижена цена робе, снижење, попуст и сл.", којим се, противно духу српског књижевног језика, потискују домаће, устаљене речи у том значењу као што су *снижење*, *попуст*

¹⁵ У војној терминологији, на пример, бележимо исто значење еквивалентних лексема у српском (јединица), француском (*unité*) и руском језику (единица) – "део оружаних снага организован у једну целину, мања или већа војна формација (нпр. чета, батаљон, бригада и сл.)" (Јовановић S. 1991; Перишић 1980; РСАНУ).

и сл., затим реч страног порекла *тренер* у бројним колокацијама под утицајем енглеског језика *тренер за етику и интегритет, животни тренер. фенг-шуи тренер, тренер животних вештина, тренер за естетику и и козметику* итд., иако се у свим наведеним случајевима страна реч *тренер* може заменити одговарајућим речима домаћег (српског) порекла: *саветник, стручњак, учитељ*.

Продирање нових значења у полисемантичку структуру одомаћених интернационализама под утицајем речи из страних језика требало би да буде у складу са лексичком нормом српског језика, ништа мање строгом него када се ради о усвајању нових лексичких јединица страног порекла. Примање на себе нових значења за која већ постоје одговарајуће речи довело би до смањења лексичких јединица на једној страни, односно до повећања полисемије, на другој страни. Разуме се да би прихватање тих појава довело до сиромашења речника српског језика.

Гортан-Премк, Д. (1997), Полисемија и организација лексичког система у српском језику. Институт за српски језик САНУ, Београд.

Јовановић, В. (2011), "О неким особеностима семантичког калкирања у војној терминологији", Наш језик, Београд, ХЛП/1–2, 47-54.

Јовановић, В. (2014), "Семантички калкови у структури вишезначних речи", Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 43/1, 329-342.

Јовановић, В. (2016), "Савремена српска терминологија и термилошка лексикографија", Српски језик и актуелна питања језичког планирања, Институт за српски језик САНУ, Београд, 163-175.

Јовановић, В. (2016), Српска војна лексика и терминологија, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Клајн, И. & Милан Ш. (2012), Велики речник страних речи и израза, Прометеј, Нови Сад.

Мићућ, С. (2007), Медицински речник, енглеско-српски и српско-енглески, Завод за уџбенике, Београд.

Перишић, М. Ђ. (1980), Руско-српскохрватски војни речник, Војноиздавачки завод, Београд.

Поповић, М. (1997), "О неким случајевима полисемијског семантичког позајмљивања", Српски језик, Београд, 1-2, 347-354.

Прохорова, В. Н. (1996), Русская терминология (лексико-семантическое образование), Филологический факультет МГУ, Москва.

Радовић-Тешић, М. (2011), Граматички и лингвистички појмовник, Учитељски факултет, Београд.

Jovanović, S. (1991), Savremeni srpskohrvatsko-francuski rečnik, Prosveta, Beograd.

РМС – Речник српскохрватског књижевног језика (1967-1976), Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад – Загреб; Матица српска (IV–VI), Нови Сад.

РСАНУ – Белић А. и др. (ур.) (1959), Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIX, САНУ, Београд.

РСЈ – Николић М. (ур.) (2007), Речник српског језика, Матица српска, Нови Сад.

Dict. – Fox Ch. (ed.) etc. (2003), Dictionary of Contemporary English, Longman, s. l.

KSSJ – Kačala, Ján & Pisárčiková, M. (red.) (2003), Krátky slovník slovenského jazyka, Slovenská akadémia vied, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava.